# Урок. Фонетичні засоби виразності та інтонація

Урок засвоєння нових знань і формування вмінь · 45 хв

*«Слова повинні бути покірні чуттям і помислам твоїм» — М. Рильський*

**Проблемне питання уроку:** Чому ті самі слова можуть звучати то тривожно, то ніжно, то глузливо, і як мовець досягає такої виразності звуками та інтонацією?

## Мета

| Знаннєві | Діяльнісні | Ціннісні |
|---|---|---|
| • називає й розрізняє алітерацію, асонанс, звукову анафору, звукову епіфору, риму, звуковідтворення та звуконаслідування<br>• називає п’ять складників інтонації й пояснює, що таке логічний наголос | • знаходить у поетичних рядках повторювані звуки й визначає стилістичний засіб фонетики<br>• пояснює, яку роль відіграє засіб у тексті (настрій, образність, виразність)<br>• добирає слово для логічного наголосу, ставить паузи й обирає темп та тембр під час виразного читання речення | • усвідомлює значення звукової виразності й інтонації для ясності, точності та впливу мовлення<br>• дбає про виразне й культурне усне мовлення |

## Базові поняття і терміни

алітерація, асонанс, звукова анафора, звукова епіфора, звуконаслідування, інтонація, логічний наголос.

## Форми роботи

- Фронтальна робота й «мозковий штурм» з письмовими відповідями в зошиті
- Робота з текстом підручника (§ 2, Глазова)
- Робота в парах із таблицею засобів фонетики
- Спостереження за прикладами з поезії та виразне читання вголос
- Складання алгоритму виразного читання

## Обладнання та реактиви

- проєктор або екран зі слайдами, на яких подано приклади з поезії
- роздрукована картка «Засіб фонетики, що повторюється, приклад, роль» для кожної пари
- підручник Глазової, § 2 (с. 30 і 31)
- картка з текстом про складники інтонації (Ворон, Солопенко, § 18)
- зошити

## Демонстрації

- Рядок «Тиша у лісі, тиша, вітер кущі колише» (О. Кононенко) на слайді з виділеними [т] і [ш] — помічаємо повтор приголосних, тобто алітерацію
- Рядок «Зорі в морі у прозорій хтось розсипав у воді» (С. Черкасенко) з виділеним [о] — помічаємо повтор голосного, тобто асонанс
- Рядок «Шимеш шовковий шуму шарм» (Д. Кремінь) з виділеним [ш] на початку слів — помічаємо звукову анафору
- Рядки «На камені сіють, на камені жнуть. Та не в тім суть» (В. Базилевський) з виділеними закінченнями — помічаємо звукову епіфору
- Речення «Гарно ти зробив, нічого сказати!» у двох інтонаційних варіантах — помічаємо, що з іронією слово «гарно» набуває протилежного значення

## Міжпредметні зв'язки

- Українська література — звукопис у віршах М. Рильського, С. Черкасенка, В. Кобилянського, П. Тичини, що розбираються на уроці
- Музика — мелодика, темп і тембр мовлення порівнюються з мелодією та настроєм пісні

## Місце уроку в темі

**Попередній урок:** Попередній урок був присвячений фонетиці й орфоепії, зокрема засобам милозвучності та вимові звуків у мовному потоці.

**Наступний урок:** На наступному уроці вивчатимемо українську графіку й алфавіт.

## Безпека

- Під час читання вголос не кричати й не напружувати голос, за потреби зробити ковток води.
- Робота в парах відбувається за партами, учні не пересуваються класом, а лише розвертаються до сусіда.
- Під час показу слайдів учні сидять на безпечній відстані від екрана, а кабелі проєктора розташовані так, щоб їх не зачепити.
- Картки з таблицею й зошити тримати на парті, щоб не залишати в проходах.

## Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

## Хід уроку

### Організаційний момент — 1 хв

**Учитель:** Вітає клас, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему й показує епіграф.

**Учні:** Вітаються, готують зошити й підручники, читають епіграф.

Тема уроку «Фонетичні засоби виразності та інтонація». Епіграф на слайді: «Слова повинні бути покірні чуттям і помислам твоїм» (М. Рильський).

### Актуалізація — 5 хв

**Учитель:** Проводить «мозковий штурм». Ставить запитання по черзі, класові дає хвилину на письмові відповіді.

**Учні:** Кожен письмово відповідає одним рядком у зошиті, потім звіряє відповіді з тими, що називає вчитель.

Запитання й очікувані відповіді 1. Назвіть найменшу мовну одиницю. Звук. 2. Як поділяються приголосні звуки за участю голосу й шуму? На сонорні й шумні, а шумні поділяються на дзвінкі та глухі. 3. Наведіть приклад асиміляції в мовному потоці. Слово «просьба» вимовляємо як [проз’ба], дзвінкий [б] уподібнює собі попередній глухий [с’], і він звучить як [з’]. 4. Назвіть будь-який засіб милозвучності української мови. Чергування у і в, і та й, з, із і зі. 5. Як вимовляється закінчення -шся у слові «турбуєшся»? Як [с’:а], тобто [турбуйес’:а].

### Мотивація — 3 хв

**Учитель:** Показує на слайді три приклади, просить прочитати їх по-різному, ставить проблемне питання й записує його на дошці.

**Учні:** Читають приклади вголос, порівнюють враження, формулюють здогад про причину різниці.

Приклад 1. Речення «Гарно ти зробив, нічого сказати!» прочитайте щиро, а потім глузливо. Слова ті самі, а зміст протилежний. Приклад 2. Речення «Падає сніг» і рядки «Сніг... Сніг... Перший сніг... Сніг по листі шепелить» (В. Поліщук). Про те саме, але перші слова нейтральні, а другі створюють шелест снігопаду. Приклад 3. Рядок «Кру-кру!» у пітьмі тугу журавлі несли (І. Гнатюк). Слух чує крик птахів, хоча це слова. Проблемне питання на дошці. Чому ті самі слова можуть звучати то тривожно, то ніжно, то глузливо, і як мовець досягає такої виразності звуками та інтонацією? Очікувана відповідь учнів. Звучання залежить від повторюваних звуків і від того, як ми вимовляємо текст. Саме це вивчатимемо.

### Вивчення нового — 21 хв

**Учитель:** Організовує три активності. Спочатку керує роботою з текстом підручника, потім контролює парну роботу, потім разом із класом складає алгоритм. Демонстрації показує поруч із поясненнями.

**Учні:** Читають текст, заповнюють таблицю в парах, роблять спостереження над прикладами, складають алгоритм виразного читання й записують його в зошит.

Активність 1 (7 хв). Робота з текстом підручника Глазової, § 2, с. 30 і 31. Учні читають перелік стилістичних засобів фонетики й заповнюють у парі таблицю «Засіб, що повторюється, приклад». Продукт активності є заповненою таблицею. Очікувані записи • алітерація, повтор приголосних, «Тиша у лісі, тиша, вітер кущі колише» (О. Кононенко) • асонанс, повтор голосного, приклад «Зорі в морі у прозорій хтось розсипав у воді» (С. Черкасенко) • звукова анафора, повтор початкових звуків, «Шимеш шовковий шуму шарм» (Д. Кремінь) • звукова епіфора, повтор кінцевих звуків у закінченнях, «На камені сіють, на камені жнуть. Та не в тім суть» (В. Базилевський) • рима, співзвуччя кінцевих частин слів у рядках, «Пречиста Мати, діва Марія, цілує Сина в Святій Софії» (Т. Майданович) • звуковідтворення, наповнення тексту звуками, характерними для природи, «На річці скрегоче крига» (М. Коцюбинський) • звуконаслідування, відображення звуків дійсності, «Кру-кру!» (І. Гнатюк). Додайте з додаткового джерела (Ворон, Солопенко, с. 80 і 81), що асонанс і алітерація у віршах здебільшого виступають разом, як у рядку «О панно Інно, панно Інно...» (П. Тичина), а рими є різновидом звукових епіфор. Активність 2 (7 хв). Спостереження за прикладами в парах. Запитання «що спільного в цих рядках і який настрій вони створюють?» Рядки на слайді. 1. «Сумно стогне сонний струмінь, серце слуха смертний сміх» (В. Кобилянський). 2. «Зорі в морі у прозорій хтось розсипав у воді» (С. Черкасенко). 3. «Хурделяє хуга хуртовинна» (І. Драч). Очікувані відповіді. У першому рядку повторюється [с], це алітерація, настрій сумний і тихий, наче шелест снігу. У другому повторюється [о], це асонанс, звучання плавне й мелодійне. У третьому повторюється [х] на початку слів, це звукова анафора, звучання нагадує вітер і хурделицю. Продукт активності є письмовим висновком про роль кожного засобу. Загальний висновок. Стилістичні засоби фонетики посилюють емоційність, виразність і образність тексту й сприяють його естетичному впливу (Глазова, с. 31). Активність 3 (7 хв). Інтонація. Учні читають картку (Ворон, Солопенко, с. 92 і 93). Інтонація складається з мелодики, інтенсивності, пауз, темпу й тембру мовлення. Мелодика є зміною основного тону вгору, вниз чи рівно. Інтенсивність є посиленням голосу на слові, яке хочуть виділити, тобто логічним наголосом. Пауза є перервою у звучанні. Темп є швидкістю мовлення, вагоме вимовляється повільніше, неважливе швидше. Тембр є емоційним забарвленням, схвильованим, веселим, сумним чи грайливим. Інтонація, неадекватна до змісту, створює підтекст, як в іронії «Гарно ти зробив, нічого сказати!». Продукт активності є алгоритмом виразного читання, який учні записують у зошит. Алгоритм • визначити мету висловлювання, розповідне воно, питальне чи спонукальне • знайти слово для логічного наголосу • поставити паузи там, де треба виділити зміст • обрати темп, повільніше для вагомого й швидше для неважливого • добрати тембр за настроєм.

### Закріплення 9 хв

**Учитель:** Пропонує чотири завдання по черзі, перевіряє відповіді, коментує типові помилки.

**Учні:** Виконують завдання в зошитах, чергові відповідають усно, решта звіряє записи.

### Рефлексія 4 хв

**Учитель:** Пропонує прийом, повертає клас до проблемного питання, збирає усні відповіді.

**Учні:** Письмово відповідають на проблемне питання, решту говорять усно.

### Домашнє завдання 2 хв

**Учитель:** Оголошує й пояснює завдання, відповідає на запитання.

> **Учні:** Записують домашнє завдання в щоденник.

## Завдання для закріплення

1. Упізнавання. Визначте стилістичний засіб фонетики в рядку «Легко, легко, аж несміло листям липа шелестіла» (Г. Чубач) і назвіть звук, що повторюється.
**Відповідь:** Алітерація, повторюється приголосний [л] (легко, листям, липа, шелестіла). Звук створює легкість і плавність звучання.

2. Розрізнення. У рядках «Де ти, мій козаче? Чуєш, вітер плаче... Там, де ми любились, верби пожурились...» (Т. Буркацька) знайдіть слова зі звуковою епіфорою й поясніть її роль.
**Відповідь:** Закінчення слів козаче і плаче, а також любились і пожурились повторюються в кінці рядків. Це звукова епіфора, що водночас є римою. Вона посилює мелодійність і сумний настрій рядків.

3. Аналіз. Прочитайте речення «Гарно ти зробив, нічого сказати!» двічі, щиро й іронічно. Які елементи інтонації змінюються і як змінюється значення?
**Відповідь:** Змінюються мелодика, тембр, інтенсивність і темп. При іронічному читанні слово «гарно» набуває протилежного значення, мовець ніби прихованою глузливістю вказує на невдалий вчинок.

4. Редагування. Учень прочитав речення «Слухай мудреця, а висновки роби сам» монотонно й однаково швидко, без пауз. Як слід виправити читання за алгоритмом? Назвіть слово для логічного наголосу.
**Відповідь:** Треба зробити паузу після слова мудреця, посилити голос на слові «сам», бо воно виражає головну думку, і прочитати речення зі спонукальною мелодикою, повільніше на вагомих словах.

## Диференціація

**Сильним:** Складіть чотиривірш або речення зі слів, що містять повторення одного приголосного та одного голосного. Підпишіть, який засіб використано, і поясніть, який настрій він створює. Прочитайте текст з обраною інтонацією.

**Підтримка:** Опора: у рядку «Шелестять шовкові хмари безчисленним шовком» (В. Кобилянський) повторюється приголосний [ш], тому це алітерація, яка створює відчуття м’якого шелесту. Алгоритм: знайди звук, що повторюється, і дізнайся, голосний він чи приголосний. Якщо приголосний, то алітерація, якщо голосний, то асонанс. Потім опиши настрій, який виникає під час читання.

## Домашнє завдання

**Базове:** Повторити § 2 (Глазова, с. 30 і 31) і картку про складники інтонації. Виконати вправу 26 (Глазова, с. 33) для 2 і 3 речень, визначити, які звуки алітеруються, та пояснити стилістичну роль засобу.

**За вибором:** На вибір. Скласти й записати текст про значення часу в житті молодої людини зі стилістичними засобами фонетики та прочитати його вголос (за вправою 32 з

підручника Глазової, с. 35 і 36), або скласти текст зі слів, що починаються на одну літеру (Ворон, Солопенко, с. 83).

## Рефлексія

Прийом «Одне речення». Письмово (1 хв) кожен записує у зошиті відповідь на проблемне питання уроку одним-двома реченнями, використовуючи не менше двох термінів теми. Далі усно (3 хв) двоє-троє учнів зачитують відповіді, а клас оцінює, чи вдалося пояснити, як звуки й інтонація впливають на виразність мовлення.

## Історична довідка

Німецький філософ Г. Лейбніц уважав, що слова виникли завдяки наслідуванню звучання тих вражень, які первісні люди отримували від предметів, звірів і реалій. Звідси виникла звукосимволічна теорія походження мови, за якою звуки передають враження про навколишній світ. Її підтримували В. Гумбольдт, О. Потебня та інші лінгвісти (Глазова, с. 31 і 32).

**Джерела:**

- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 30
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 30, 31
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 31, 32
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 32, 33
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 33
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 33, 34
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 34, 35
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 35
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 35, 36
- Українська мова (Глазова) 10 клас, с. 36